

УДК 821.161.2.09

А. О. НОВИКОВ

м. Глухів

anatoliy14208@ukr.net

КОНЦЕПТИ «ДОБРО» І «ЗЛО» В ХУДОЖНЬОМУ СВІТІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

У статті йдеться про концептуальну опозицію «добро – зло», яка чітко простежується в кіноповісті О. Довженка «Україна в огні». Обґрунтовується, що українська сім'я Лавріна Запорожця протиставляється, з одного боку, родині Купріяна Хуторного, а з іншого (на рівні двох народів, що ворогують) – німецькій полковника Ернста фон Крауза.

Ключові слова: добро і зло, українська і німецька родини, запорізьке козацтво і нацисти, Сталін і Гітлер.

У багатьох художніх творах героїв чітко можна розподілити на позитивних і негативних. Так, у романі М. Матіос «Солодка Даруся» концепти «добро» і «зло» об'єднують дійових осіб на протилежних полюсах. На одному – Даруся, її батьки й Іван Цвичок, на іншому – енкаведисти. При змалюванні образів цих героїв авторка використовує, по суті, тільки два кольори – білий і чорний. Ця тенденція простежується і в класичній, і в сучасній літературі. Наприклад, у таких широковідомих п'єсах, як «Назар Стодоля» Т. Шевченка й «Наймичка» І. Карпенка-Карого, повісті «Лихі люди» Панаса Мирного, романах сучасних авторів – В. Шкляра («Залишенець. Чорний ворон»), А. Кокотюхи («Червоний») та ін.

Розподіл героїв за таким принципом зустрічається зазвичай у творах із гострим неприхованим конфліктом, викликаним неординарним (здебільшого аморальним) учинком когось із дійових осіб, або об'єктивними історичними подіями (колективізація, війна, революція), що навпіл розділяють суспільство чи окремі народи на ворожі табори, а відтак, розводять по протилежних полюсах і персонажів твору.

Концептуальна опозиція «добро – зло» чітко простежується і в одному з кращих творів про Другу світову війну – кіноповісті Олександра Довженка «Україна в огні». У центрі уваги твору пересічна українська сім'я Лавріна Запорожця, яка протиставляється двом іншим родинам – українській Купріяна Хуторного і німецькій полковника Ернста фон Крауза.

Мета нашої статті – обґрунтувати, що своєю кіноповістю «Україна в огні» Олександр Довженко намагався пробудити в українському народі національну свідомість, вселити віру в його глибинні непереборні сили, нагадати сучасникам про давню козацьку традицію беззастережно боронити Вітчизну.

В українській літературі прийом протиставлення двох сімей має давні традиції. Варто згадати, наприклад, п'єсу Марка Кропивницького «Дві сім'ї», в якій так само змальовуються дві родини – «гарна» Степана Реви і «погана» Насті Жлудихи. Теж саме і в Довженка. У «гарній сім'ї» Лавріна Запорожця, умовно кажучи, все добре. Його п'ять синів – Роман, Іван, Савка, Григорій і Трохим – з перших днів війни пішли захищати Вітчизну. І жоден з них не побіг під натиском ворога. Власне, сам глава сім'ї й відвіз їх на війну.

Не схилили голови перед нацистами і представники старшого покоління з родини Запорожців – Лаврін і його батько. Лаврін, не шкодуючи життя, бореться з загарбниками і, зрештою, виходить переможцем із протиборства з особистим ворогом – полковником Ернстом фон Краузом. Гідним козацького прізвища виявився і Демид Запорожець, який теж ні на мить не здригнувся перед нападниками. Гордий нащадок запорожців, він і в останні хвилини життя демонструє незламність духу, власноруч надіває на шию зашморг і, кидаючи на адресу загарбників образливі слова, висловлює впевненість у перемозі свого народу над нацистами. Показово, що саме цьому героєві Довженко вкладає у уста докірливий

закид на адресу полонених, які понуро проходять повз його шибеницю: «Не встигла війна початися, вже здалися, покидали зброю! Вже повзете в неволю» [1, 164].

Протилежна ситуація в «поганій сім'ї» Купріяна Хуторного. Його сини, Микола і Павло, при першому серйозному випробуванні не просто схилили, а покидали зброю й побігли з поля бою, стали дезертирами. «У нас, тату, генерал пропав! Застрелився, бодай його сира земля не прийняла. Розгубились ми», – виправдовуються вони перед батьком [1, 157].

Отже, сини Лавріна Запорожця воюють, а сини Купріяна Хуторного разом з іншими, такими, як вони «загубленими душами», пиячать у батьковій клуні.

Прикметно, що в обох «поганих сім'ях» народжуються моральні потвори, для яких не існує християнських цінностей. У п'єсі «Дві сім'ї» це Самрось Жлудь, старший син Софрона і Насті, який знущується над дружиною і доводить її до самогубства, а в «Україні в огні» – молодший син Купріяна Хуторного Павло, який убиває батька і йде на службу до ворогів, де скоює чимало злочинів.

Смерть Купріяна Хуторного від руки сина не є випадковою. Її, поза сумнівом, треба трактувати як покарання батька за погане виховання своїх дітей. Це покарання тяжке, але великою є і провина. Адже Купріян виховав дезертирів, які в нележку для Вітчизни годину відмовились її захищати. Окрім того, це покарання символічне, позаяк виявилось, що таких дезертирів, як сини Купріяна Хуторного, в Україні (про це автор писав у своєму «Щоденнику») було близько мільйона.

Разом із тим і Кропивницький, і Довженко залишають своїм «поганим» родинам певний шанс. Це видно, принаймні, з того, що окремих представників цих родин автори наділяють позитивними рисами. У Кропивницького таким персонажем є Роман Жлудь, який, до речі, переходить у «гарну» сім'ю Степана Реви, взявши шлюб з його донькою. А у Довженка – Христя Хуторна. Усе це досить символічно.

У Христі надзвичайно сильний дух. Це українська патріотка, хоча її ніхто й не вчив любити Батьківщину, тим більше – рідну Україну. Навіть в екстремальних умовах дівчина не скорилася поневолювачам. Вона ра-

зом з подругою Олесею за першої ж можливості намагається втекти з полону. «Вони бігли довго по полю, потім байраками, долинами до лісу, – описує їх сумну одісею автор кіноповісті. – За ними гналися. Вони падали, біжучи, й знову бігли. По них стріляли. Вибившись з сил, вони стали й підняли руки в гору» [1, 193]. Їх переслідують, б'ють, гвалтують, але вони не полишають надії вирватися з неволі, і їм це вдається. Такий відчайдушний опір пересічних українських дівчат нацистам відбувається на тлі того, коли чимало дужих чоловіків, «позбавлених волі й закону», замість того, аби боронити країну, покійно ідуть у німецьке рабство [1, 193].

Христя відверто засуджує цих сіромах: «Як я ненавиджу їх, Олесю! – сказала Христя, обернувшись до Олесі, коли поїзд минув станцію. – Щоб так опуститися! ... Навіщо вони тікали, скажи мені? ... Чому вони не вмерли в боях, щоб я плакала й молилася на них?» [1, 194].

Сім'ї Лавріна Запорожця і Купріяна Хуторного як протилежні полюси зі знаком «плюс» і знаком «мінус» притягують до себе інших подібних собі персонажів. «Гарна» родина поповнюється Василем Кравчиною, ще одним захисником Вітчизни, а в клуню до «поганої» стікаються негідники – такі самі дезертири, як і Купріянови сини.

Багато про що говорять і прізвища героїв кіноповісті. Запорожці, поза сумнівом, асоціюється з запорозькими козаками, які впродовж століть боронили Україну. А Хутірні – це ті, хто мешкають на хуторі, обабіч великих поселень, а отже, – й громадських справ. Це прізвище співвідноситься з висловом «моя хата скраю», тобто «мене це не стосується».

Інше протиставлення відбувається нарівні родин двох народів, що ворогують, – українського і німецького. Характеризується воно безкомпромісністю, боротьбою на смерть. Українську сім'ю презентують Лаврін, Роман і Олесь Запорожці, а німецьку – полковник Ернст фон Крауз, його син лейтенант Людвіг Крауз, дружина й невістка полковника. Між цими родинами, як і поміж народами, представниками яких вони є, точиться запекла війна, у тому числі й на локальному, міжродинному рівні [1, 182–183]. Закінчується ця боротьба перемогою родини Запорожців.

Власне, інакше не могло бути. Лаврін переміг не тільки ворогів, але й власну смерть, це справжній билинний богатир. Джерела Лаврінової наснаги Довженко пояснює тим, що він як гідний нащадок українського козацтва ввібрав у себе непереборну силу героїчних пращурів, що акумулювалася в його роді століттями. Ця непереборна сила, про яку Довженків герой навіть не здогадувався, дрімала глибоко в його єстві і вирвалася в один з найкритичніших моментів для нього самого, його невмирущого козацького роду і його нескореного народу – тоді, коли він повинен був виконати велику місію – підняти співвітчизників на боротьбу з ворогами: «І стрепенулася у Запорожця нелюдська жадоба до життя. З широких українських степів, з ярів і темних байраків повіяло на нього смалатиною історії, головешками, димом і кривавою парою». ... «Такого ще не бачив ні український місяць, ані зорі. Запорожець один знищив половину ворожих автоматників. Для нього ніби не існувала темрява. Він бачив усіх і все. Він виводив людей на волю, туди, де було закопано зброю» [1, 191–192].

Жодної негативної риси не віднайти і в образі старшого Лаврінового сина – Романа Запорожця. Він кадровий військовий, лейтенант прикордонних військ, із перших днів війни перебував у лавах захисників Вітчизни. Автор акцентує увагу на тому, що духовними і генетичними узами Роман, як його батько й дід, теж міцно пов'язаний з пращурами – запорізькими козаками. «Це був воїн, безстрашний месник, подібний до прадідів своїх, ім'я яких він носив», – наголошує Довженко [1, 197]. Партизанський загін, очолюваний Романом, нищить загарбників і переслідує особистого ворога родини Запорожців – полковника Ернста фон Крауза. Письменник порівнює Романа зі своїм улюбленим гоголівським героєм – полковником Тарасом Бульбою, який на чолі козацького лицарства «гуляв» по Україні, нещадно нищачи ворогів.

Веде свою війну з Краузами й наймолодша представниця великої козацької родини Лавріна Запорожця – Олеся. Їй важче, ніж її батькові й братам, оскільки вона дівчина, знаходиться в гущі ворогів, у Німеччині, і до того ж потрапила в залежність від дружини й неві-

стки їх сімейного ворога. Останні її як середньовічну рабиню сторгували на невольничому ринку. Молода українка сама у ворожому оточенні далеко від рідного краю. Голодній і знесиленій тяжкою працею Олесі, звичайно, не подужати двох німкенів, які, ніби тигриці, накинулися на неї, одержавши звістку про смерть молодшого Крауза. Однак їй удається втекти. Прикметно, що нелегку дорогу додому Олесі допоміг здолати той самий незримий духовний зв'язок із пращурами, який в екстремальній ситуації, у вирішальний час, на межі життя і смерті несподівано відчули її батько і старший брат: «Вона йшла додому. Сила, що несла її на схід, на Україну, була надзвичайна. Її несла мудра невмируща воля до життя роду, оте велике й найглибше, що складає в народі його вічність» [1, 208].

Улюблена Довженкова героїня не могла не здолати всі труднощі й негаразди, не могла не повернутися до рідного краю, оскільки теж мала виконати свою місію – стати продовжувачкою безсмертного козацького роду.

Зовсім іншими фарбами змальовує Довженко негативних персонажів твору. Полковник Ернст фон Крауз, судячи з артикаля, що додається до його прізвища, – аристократ. Тож, не дивно, що він, як і більшість представників древніх німецьких фамілій, ставиться до фюрера неоднозначно. Принаймні таким полковник зображується при першому знайомстві. Він зневажає плебея і вискочку Гітлера, але водночас визнає, оскільки останній, мовляв, зумів зробити неймовірно – разом з мільйонами «білявих пустунів» на кшталт його сина Людвіга привів його «через всю Європу на Україну» [1, 162]. Крауз – досвідчений воїн елітної частини вермахту – розвідки. Йому не можна відмовити в інтелекті; більш того, він може собі дозволити критичні висловлювання на адресу нацистів. І все ж фон Крауз програв свою сімейну війну Запорожцям, позаяк, на відміну від останніх, попри формальну належність до древнього аристократичного роду, не черпав енергії від предків. Залишки духовності він став добровільно знищувати відтоді, як пов'язав долю з темними нацистськими силами, з духовним плебеєм Гітлером.

Автор зображує образ Ернста фон Крауза у процесі деградації, яка, зрештою, призводить

його до духовної і фізичної смерті. На таке саме вимирання приречений і його рід. Довженко демонструє це на прикладі образу молодшого представника цієї сім'ї – згаданого вже полковникового сина Людвіга, який у своїй деградації зайшов ще далі, ніж батько. Змальовуючи його портрет, письменник не скупиться на чорні фарби: «Це був расовий гітлерівський пес останньої формації, жорсткий, лихий мерзотник, герой шибениць, масових палійств і гвалтувань. Цей темний неук не раз ошарашував навіть свого старого вовка-батька одчайдушною своєю рішучістю і брутальною винахідливістю в розправах з ворогами імперії. Часом старий Крауз жахався свого виродка...» [1, 162].

Чіткі паралелі поміж Лавріном Запорожцем і полковником Ернстом фон Краузом простежуються і в їх ставленні до своїх вождів. Лаврін, по суті, перебуває в опозиції до Сталіна. Автор красномовно демонструє це в тій частині твору, де його герой розмовляє з портретом кремлівського керманіча: «Прощайте, товаришу. Не думали ми з вами, що так вийде, та сталося не малою, великою кров'ю на [своїй] території» [1, 169]. У цьому реченні кожне слово звучить як докір вищому керівництву країни, яке напередодні війни насаджувало доктрину, суть якої полягала в тому, що радянський народ має воювати на чужій території і малою кров'ю. А відтак, до війни з нацистською Німеччиною країна не підготувалася. Військовий маневр оборони у збройних силах навіть не розглядався.

Немає сумніву, що вустами Лавріна Запорожця у суперечку зі Сталіним вступає сам автор кіноповісті. Від болі за сплюндровану окупантами українську землю, нещасну долю свого народу йому, звичайно, хотілося волати на весь світ, хотілося донести свою правду співвітчизникам і, передусім, людині, від волі якої залежало практично все в тодішній країні. Переймаючись такими далеко непересічними проблемами, Лаврін ставить вождеві риторичні запитання: «Що буде з народом нашим? Виживе він чи загине, що й сліду не стане ніякого? Розженуть його по каторгах та по лісах, байраках та гнилих болотах, як вовків сіромах, та натруять одне на одного, так що й живі завидуватимуть мертвим. Горе нам... Народ безсмертний, ви казали, товари-

шу мій. Ой важке наше безсмертя! Важка доля народна... чую смерть» [1, 169–170].

Однак цей позитивний герой далеко не все міг сказати диктаторові навіть у такій де-що завуальованій формі. Тому інші, більш небезпечні закиди, Довженко «доручає» ворогові – Ернсту фон Краузу. «Ти знаєш, – звертається полковник до сина Людвіга, характеризуючи українців, – вони не вивчають історії. Дивовижно. Вони вже двадцять п'ять літ живуть негативними лозунгами одкидання Бога, власності, сім'ї, дружби! У них від слова нація остався тільки прикметник. У них немає вічних істин. Тому серед них так багато зрадників... От ключ до скриньки, де схована їхня загибель» [1, 164].

У такий спосіб Довженко, по суті, розвінчує всесильного генсека як геніального провидця, звинувачує його в масштабній катастрофі, що сталася на початку війни на теренах України. Але, разом з тим, митець хоче і вказати на глибинні причини, що призвели до цього. На його думку, це було наслідком згубних ідеологічних засад, на яких ґрунтувалася політика більшовицької партії, що після жовтневого перевороту як непотріб відкинула основоположні християнські цінності, національну ідентичність, споконвічні народні традиції. Сталін, звичайно, не міг не помітити таких серйозних закидів на свою адресу й адресу очолюваної ним ідеологічної машини. Генсек усе «правильно» зрозумів, звинувативши письменника, що той ревізує ленінізм і політику комуністичної партії в її засадничих питаннях.

З відповіддю вождь усіх народів не забарився. «Крамольний» твір, як відомо, було заборонено, а сам автор опинився в жорсткій опалі, яка, за великим рахунком, тривала до смерті Сталіна. В архівах ВУЧК – ГПУ – НКВС – КДБ збереглася «Справка о линии поведения и настроениях кинорежиссера Довженко Александра Петровича», в якій, між іншим, наводяться слова самого митця: «...Впрочем, Сталин иначе поступить не мог, как запретить мой сценарий. Если бы он его одобрил, то этим бы признал, что многое, делавшееся по его указаниям за последние пятнадцать лет, неправильно и привело к большим несчастьям народа. Такого признания от Сталина ждатель было нельзя» [4, 230].

Важко до кінця зрозуміти, чому після засідання Політбюро 31 січня 1944 р., на якому Довженка, як він сам писав, порубали «на шмаття» і закривавлені частини його душі розкидали «на ганьбу і поталу на всіх зборищах» [2, 333], диктатор не розстріляв майстра, не відправив до концентраційного табору, як він це зробив з багатьма іншими українськими (і не тільки українськими) митцями за значно менші «провини» перед режимом. Достеменною відповіді на це непросте питання, мабуть, не знайти. В якості гіпотези можна висловити припущення: можливо, – тому, що, усвідомлюючи масштаби таланту кінорежисера, генсек хотів і надалі використовувати його талант в інтересах комуністичної ідеології. Яскравим свідченням тому є фільм «Мічурін», створений уже після цих подій і високо поцінований вищим керівництвом країни (Сталінська премія).

Виникає ще одне закономірне питання: чи сам Довженко усвідомлював, наскільки небезпечною для нього особисто була ця гра з вогнем? Напевно, ні, оскільки до того, як його кіноповість «Україна в огні» потрапила до рук Сталіна, автор ознайомив з нею деяких своїх колег по кіно-мистецькому і письменницькому цехові. Більш того, він дав почитати рукопис тоді ще прихильному до нього М. Хрущову. Останній, як відомо, високо поцінував новий твір майстра, хоча пізніше, коли стала відома позиція Сталіна, й малодушно відхреститися від нього.

Звертається до світлина свого фюрера і фон Крауз. Але почуття цього військового до Гітлера контрастують зі ставленням до Сталіна Лавріна Запорожця. Крауз демонструє фанатичну відданість вождю, зображувану Довженком у карикатурній формі. Полковник час від часу посеред ночі схоплювався і виструнчувався «перед портретом фюрера у фронт, копіюючи його рухи, простягаючи перед ним величезну волохату руку» [1, 225]. Він писав Гітлерові листи, в яких пропонував свої проекти щодо нових, більш досконалих методів пограбування України й планомірного економічно обґрунтованого винищення завойованого народу, за що дістав від свого кумира «рицарський залізний хрест з дубовим вінком» [1, 225]. Залізний хрест і дубовий вінок – своєрідна метафора, більш ніж прозорий на-

тяк на те, що незабаром має залишитися від вірного Гітлерового песа. Хоча на його могилі українські партизани навряд чи залишать навіть дерев'яний хрест.

Українська і німецька родини, які уособлюють, як уже йшлося, два народи, що ворогують, протиставляються автором кіноповісті «Україна в огні» за принципом «добро» – «зло». При тому письменник показує їх у процесі розвитку. Українська, що самовіддано бореться з загарбниками, черпає справді багатирську силу з глибин історії, від героїчних пращурів, з якими в неї зберігся міцний духовний зв'язок. Саме тому вона виходить переможцем із протиборства з ворогами. Німецька, навпаки, все більше деградує, а відтак, відходить у небуття. Разом з нею на смітнику історії має опинитися й німецький нацизм, з яким вона асоціюється.

Один зі своїх найкращих творів, кіноповість «Україна в огні», Олександр Довженко написав у найдраматичніші дні Другої світової війни, коли на теренах нашої Батьківщини у битвах з нацистськими загарбниками вирішувалася доля цивілізованого людства. Основне завдання митець убачав в тому, аби мобілізувати співвітчизників на боротьбу з ворогами, апелюючи до духовних джерел українського народу, його героїчного минулого. З тих пір пройшло понад сім десятиліть, проте Довженків шедевр залишається актуальним сьогодні, оскільки Україна знову в огні і знову потребує захисту від зовнішнього агресора. Знову не менш актуальний заклик геніального кінорежисера і письменника прищеплювати українській молоді парості національної ідентичності, виховувати майбутніх захисників Вітчизни на славних козацьких традиціях.

Список використаних джерел

1. Довженко О. Кіноповісті. Оповідання / Олександр Довженко. — К. : Наукова думка, 1986. — 712 с.
2. Довженко О. П. Щоденникові записи, 1939–1956 = Дневниковые записи / О. П. Довженко. — Харків : Фоліо, 2013. — 879 с.
3. Кропивницький М. Твори : в 6 т. / Марко Кропивницький. — К. : Держлітвидав УРСР, 1958. — Т. 2. — 539 с.
4. Тримбач С. Довженко та вожді : (Сталін – Хрущов – Берія) / Сергій Тримбач // Довженко без гриму : Листи, спогади, архівні знахідки / упоряд. і комент. В. Агеєвої, С. Тримбача. — К. : Комора, 2014. — 472 с.

A. NOVYKOV
Hlukhiv

THE CONCEPTS OF «GOOD» AND «EVIL» IN OLEKSANDR DOVZHENKO'S ART WORLD

The article deals with the binary opposition of «good – evil», which is clearly seen in the Oleksandr Dovzhenko's film-story «Ukraine in the flame» («Ukrayina v ohni»). It is argued that a Ukrainian family of Lavrin Zaporozhets' contrasted with the family of a Cyprian Khutorniy on the one hand, and with the other – family of German Colonel Ernst von Krause (at the level of two warring Nations).

Key words: good and evil, Ukrainian and German families, the Cossacks and Nazis, Stalin and Hitler.

A. O. НОВИКОВ
г. Глухов

КОНЦЕПТЫ «ДОБРО» И «ЗЛО» В ХУДОЖЕСТВЕННОМ МИРЕ АЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКО

В статье рассматривается концептуальная оппозиция «добро – зло», четко прослеживающаяся в киноповести А. Довженко «Украина в огне». Обосновывается, что украинская семья Лаврина Запорожца противопоставляется, с одной стороны, семье Куприяна Хуторного, а с другой (на уровне двух враждующих народов) – немецкой полковника Эрнста фон Крауза.

Ключевые слова: добро и зло, украинская и немецкая семьи, запорожское казачество и нацисты, Сталин и Гитлер.

Стаття надійшла до редколегії 18.09.2015

УДК 82-312.9:82.63

Л. М. ОВДІЙЧУК
м. Рівне
lilia_regi@ukr.net

ХРОНОТОП ЯК ЖАНРОТВОРЧИЙ ЧИННИК У СУЧАСНІЙ ФАНТАСТИЦІ ТА ФЕНТЕЗІ ДЛЯ ДІТЕЙ

У статті розкрито особливості хронотопу у фантастичних творах і фентезі як визначально-жанротворчого чинника і важливого елементу в окресленні теми, змісту, розвитку сюжету й формуванні композиції. Проаналізовано різноманітні авторські моделі часу і простору у творах сучасних письменників Володимира Аренева, Л. Ворониної, М. і С. Дяченків, Галини Малик, Сергія Оксеніка, Галини Пагутяк, які пишуть у жанрі фантастичної прози та фентезі для підлітків.

Ключові слова: фантастична проза, фентезі, хронотоп, жанротворчий чинник.

Фантастична проза і фентезі – надзвичайно популярне читання в середовищі підлітків. Серед дитячих письменників виокремлюються такі відомі майстри означеного жанру: В. Ареньєв, М. і С. Дяченки, Галина Малик, Сергій Оксенік, Г. Пагутяк, – які, беручи за основу реальне життя, широко використовують у текстах фантастичні, міфологічні і містичні сюжети, образи, нереальні події для увиразнення певної авторської ідеї, пояснення явищ, що відбуваються у світі і незбагненні з точки зору логіки, або для протиставлення вигаданих образів реальним з метою впливу

(естетичного, виховного тощо) на читача. Про творчість дитячих фантастів є статті Н. Дев'ятко, Я. Дубинянської, Т. Качак, Л. Лебедівни, Н. Марченко, В. Пузія, де схарактеризовано загальні жанрово-стильові аспекти, частково йдеться і про хронотоп, проте спеціального дослідження цього питання немає. Пропонована наукова розвідка є спробою з'ясувати роль художнього часу і простору у творенні жанру сучасної фантастичної прози і фентезі для дітей.

Художній час і простір у літературному творі є предметом дослідження багатьох